

Format av kriget. När Sverige förlorade Finland till Ryssland 1809 förvandlades Torne älv till en landsgräns mellan forna grannar. Än i dag lider tornedalningarna av identitetskris. Bilden: Översvämning i Pajala, maj 2008.

Schizofreniland

200 år sedan kriget. När Tornedalen klövs på mitten skapades ett splittrat rike. Författaren Bengt Pohjanen berättar.

AV MARITHA SANDBERG LÖÖF

Just nu ligger isen tjock på Torne älv. Men kylan har inte tangerat de temperaturer som rådde under vintern 1809 då strider mot de ryska angriparna utkämpades i 40-gradig kyla.

Under den korta sommaren är förhållandena diametralt annorlunda. Solen skiner nästan dygnet runt och lax och harr hoppar i älven. Om man står på älvstranden ser man människor på andra sidan; grannar som trots gemensam kultur och ett gemensamt språk hör till ett annat land. Gränsen kom till genom ett pennstreck som den ryske tsaren drog

från Bottenviken och norrut när Sverige förlorade Finland till Ryssland för 200 år sedan.

Trots avståndet från Sveriges maktcentrum är Tornedalen ingen ödebygd utan ett levande område med framtidstro, kulturtraditioner, gränshandel och en historia av utbyte med den finska sidan.

– Gränsen har alltid varit ett rum för möte, säger författaren Bengt Pohjanen som kommer från byn Kassa strax utanför Pajala och numera bor i Haparanda.

I denna miljö växte han upp och formades i spänningsfältet mellan den svenska och den finska sidan, men också av læstadianer och kommunister, smugglare och

nitiska tulltjänstemän, modernitet och tradition. Enligt Bengt Pohjanen är schizofrenin 25 procent högre i Tornedalen än i övriga Sverige.

– Det sägs att tornedalningarna är de sämsta cheferna därför att de kan sätta sig in i den andres ståndpunkt så till den milda grad att de inte kan fatta beslut. Men för mig har förmågan att leva mig in i andras sinnen och liv varit nyckeln till hela mitt författarskap, säger han.

2007 KOM första delen av hans självbiografi »Smugglarkungens son« och den andra delen ges ut i sommar. Sedan debuten som författare 1979 har det blivit 19 romaner. »Smugglarkungens son« utspelar sig på 40- och 50-talet under Bengt Pohjanens barndom. Pappa Otto Pohjanens trosbekännelse var »en enda mänsklighet, varors, tillbehörs och människors fria rör- ▶

Laestadian-möte. I Tornedalen är väckelse- rörelsen laestadianismen ett viktigt inslag i samhället. Bilden är från Karungi, sommaren 1930.

Smugglarkungens son. Till sommaren kommer andra delen av Bengt Pohjanens självbiografi »Smugglarkungens son«.

Meänmaas flagga. Meänmaa betyder »Vårt land« och är en kulturregion som omfattar fem finska och fem svenska kommuner på ömse sidor om Torne och Muonio älvar. Meänmaas flagga, Meänmaan flaku.

► lighet över alla gränser«. Det innebar att han smugglade varor och upplät hemmet åt flyktingar och zigenare. Otto Pohjanen var en modern och framsynt man som var först i byn med bland annat silo och mjölkmaskin. Mamma var from laestadian som såg mellan fingrarna på smugglarverksamheten, eftersom hon i likhet med andra tornedalingar inte erkände gränsen.

– Pappa var en god berättare och även på mammans sida fanns många språkliga mästare som använde sig av drastiska uttryck, säger Bengt Pohjanen om sitt berättararv.

EN ANNAN tidig berättarförebild var farfar Leo – ateisten, socialdemokraten, humanisten – som hade varit tulltjänsteman men bytt sida och gått över till smugglingen. Han hade mött första världskrigets gulaschbaroner, stött på den religiösa sekten Korpelärorelsen och bevittnat andra världskrigets förödelse när tyskarna brände finska Tornedalen 1944. I släkten fanns också morbror Armas som periodvis vistades på sinnessjukhus i Piteå. Bengt kände igen sig i Armas och bad varje kväll »Gud bevara mitt förståndsljus«. Han upplevde sig tidigt som annorlunda och ansågs som överkänslig.

– Min ett år äldre bror Göte var i praktiken mycket äldre än jag. När vi skulle stå vakt åt min far darrade jag som ett asplöv medan han stod stilla.

Inspireerad av morbror Armas som testamenterat sin vaxduksbok »Nutida och

fortida minnen« till Bengt, började han skriva egna berättelser. En tidig förebild var det finländska eposet »Kalevala«. Trots en nedslående realskoletid i Pajala, som resulterade i dåliga skolbetyg, lyckades skolan inte ta död på hans litterära intresse. När Bengt Pohjanen som 16-åring kom till Haparanda för att studera på gymnasiet var han redan en poet och hade lagt sig till med en mystisk framtoning som imponerade på flickorna. Han startade föreningen »Hildurs dunkla krets«

»Det sägs att tornedalningarna är de sämsta cheferna därför att de kan sätta sig in i den andres ståndpunkt så till den milda grad att de inte kan fatta beslut.«

BENGT POHJANEN, författare.

som samlades för att diskutera Kants filosofi.

– En flicka vid namn Lisa Kalli beundrade mig på avstånd. Jag hade sett hennes bild i fotoaffärens skyltfönster och gick till elevhemmet för att få veta vem hon var.

Lisa och Bengt blev förtjusta i varandra, men förbindelsen motarbetades av elevhemmets föreståndarinna Berta Fahlström.

– En gång gömde jag mig under Lisas säng men blev upptäckt av Berta. Hon körde ut mig men på vägen ut läste jag ur minnet Viktor Rydbergs »Nyårskantat« för henne. Berta drabbades av poesins kraft och grät. Då insåg jag att dramatiken var min grej! skrattar han.

FÖRUTOM EN MÄNGD romaner har han skrivit två dramer; »Smugglaroperan« och »Laestadiusoperan«, som satts upp av Tornedalsteatern. Till sommaren har »Krigsoperan« premiär i Haparanda.

Den handlar om Sveriges sista krig mot Ryssland 1809 som resulterade i den nuvarande gränsen. Tornedalen kallar han för »marginalernas marginal«. Området sågs inte ens av Nils Holgersson när han gjorde sin underbara resa över Sverige och inte heller i dag får tornedalningarna vara med när Sverige planerar inför 200-årsjubileet.

– Ingen härifrån har fått plats i kommittén, säger Bengt Pohjanen som skrivit till Carl Bildt och påtalat saken.

Barndomens Tornedalen präglades av

1808-1809 års krig

I cirka 600 år, från 1200-talet fram till 1809, var Finland en del av Sverige.

Kriget var en följd av Napoleonkrigen. Sverige stödde England. Frankrike fick stöd av Ryssland och Danmark. Därmed var Sverige omringat.

21 februari 1808 gick ryska trupper över gränsen och ockuperade Finland samt, för en kortare tid, även Åland och Gotland.

Sveaborg

Den svenska fästningen Sveaborg utanför Helsingfors kapitulerade den 3 maj 1808.

Ryssarna slogs tillbaka i östra Finland och drevs söderut. Sommaren 1808 hade svenskarna återtagit Österbotten.

1 augusti-september vände kriget åter till Sveriges nackdel. Det blodigaste slaget under kriget med omkring 1 600 döda stod vid Oravais den 14 september. De svenska trupperna retirerade efter nederlaget norrut mot Torneå.

13 mars 1809 genomfördes en statskuip. Gustav IV Adolf avsattes av militären och Karl XIII utsågs till kung.

1 mars 1809 trängde ryssarna ner från norr mot Kalix och Skellefteå. Även Umeå och Åland anfölls.

Den 19 augusti utkämpades det sista slaget i Sävar norr om Umeå. Omkring 1 000 soldater stupade. I närbelägna Ratan fortsatte

Gustav IV Adolf

stridshandlingar dagen därpå när svenskarna retirerade.

17 september slöts fred. De svenska malmfyndigheterna i Norrbotten blev kvar i svensk ägo tack vare att den nya gränsen drogs längs Torne älv – inte längs Kalix älv som det först var tänkt. Sverige förlorade en tredjedel av sin yta. Finland blev ryskt och 1917 en självständig stat.

Källa: Nationalencyklopedin samt Martin Hårdstedt »Finska kriget 1808-09 – krigsförlopp och förklaring«.

mångsidighet. Många kommunister kunde samtidigt vara læstadianer.

– De visste att Stalin gillade fattiga människor, men också att prästen Laestadius slogs för de fattiga och små.

Självt minns han barndomens bönenöten som roliga och læstadianismen som tillåtande, utan förbud och konstigheter. Till och med dans var accepterat. Han säger att læstadianismen fortfarande skulle ha varit kulturbärande om man bara hållit sig utanför politiken.

– Men rörelsen tog ställning för högern och svek de fattiga. Alla vi som var födda på 40-talet har mangrant tågat ut ur læstadianismen med en lätt bugning till vår barndoms religion.

På meänkieli, tornedalsfinskan, finns inget ord för samhällsklass och i Tornedalen fanns inte heller någon överklass. De flesta levde under likartade villkor. Den lilla medelklassen utgjordes av lärare, poliser och tullare.

Pohjanen berättar att det var medelklassen som först valde bort meänkieli. De ville att deras barn skulle klättra uppåt i samhället och talade därför svenska med dem.

I »SMUGGLARKUNGENS SON« har han skildrat hur svårt det var att som finsktalande börja i den svenska skolan och att ta sig fram i majoritetssamhället och att få veta att »vi ingenting varit, ingenting är, att vi saknat kultur och böcker och teater«. Hans bussresa från Pajala till hembyn Kassa utan biljett, då han glömt de svenska orden för

»tur och retur«, hör till bokens starkaste skildringar.

– Att få använda sitt eget modersmål i skolan och lära sig svenska efter några månader hade varit bäst, säger han.

Framtiden för meänkieli ser i dag ganska dystert ut. 1961 talade 90 procent i Pajala meänkieli. 1973 var det bara 3 procent.

– På tio år förintade man finskan. Språket är i dag hotat i grunden och det som varit kommer inte tillbaka.

Till och med hans egna fem barn är svensktalande. Men hans sonson, som är tolv år och bor i Boden, vill läsa meänkieli som hemspråk. Problemet är att det inte längre finns lärare som lär ut det, berättar Pohjanen. När hans mamma gick bort förra året förlorade han det sista bandet bakåt till det gamla Tornedalen.

– Hon tittade på mig med sina milda gråblå ögon och konstaterade att jag inte klippt mig. »Men han är ju profet«, sa min syster. Då log hon och sa med sin blick »Du är okej, Bengt«.

Bengt Pohjanens äldsta barnbarn som är 18 år får kanske symbolisera det nya Tornedalen. Hon jobbar på magneten Ikea som får hjulen att snurra och lockar besökare från hela Nordkalottområdet. Smugglarkungens trosbekännelse om varor, tillbehör och människors fria rörlighet över alla gränser har fått en ny innebörd.

Den »onaturliga« gränsen spelar en allt mindre roll. ■

Noterat

KRIS ELLER UTVECKLING?

»I dag är medieföraktet i Sverige lika stort som politikerföraktet.«

SOFIA MIRJAMSDOTTER på mediebloggeren Same same but different drar slutsatser av den våldsamma Liza Marklund-debatten. Den som pågick i månader i bloggsfären och först den senaste tiden växt till en infekterad verböid i de traditionella medierna.

Åsikten att gammelmmedia återigen har misslyckats i sin roll som samhällsgranskare och överlämnat den till bloggarna hörs gång på gång. Lika ofta klagas det på nätets ohämmade mobbningsjournalistik.

Men att döma av Publicistklubbens panelsamtal som hölls i måndags, där ett antal publicister, reportrar och redaktörer bjudits in för att diskutera Marklund-affären, är det inte ett mediekrieg vi beskådar – utan en positiv utveckling där bloggvärlden fungerar uppförande för de vanliga medierna. »Det är en stor demokrativinst i ser«, sa Leo Lagercrantz, redaktör på debattsajten Newsmill.

Återstår att se om vi framöver kommer att blicka tillbaka på den här tiden som en medieålderns finna pubertet, där de båda lägren kände lite på varandra för att slutligen para sig till perfektion. Får hoppas på det. Så vi inte sitter här med fullödiga »Let's Dance«-bevakning, virtuell pennalism och föraktets dåliga eftersmak. ■

Marklund-affären ledde till medial självrannsakan.

Leo Lagercrantz ser en demokratisk vinst.

ELSA WESTERSTAD